Romanoslavica vol. XLVI, nr. 1

SLAVISTIKA V BRNĚ: SLOVANSKÁ ETYMOLOGIE – TRADICE A PERSPEKTIVY[1]

Ilona JANYŠKOVÁ, Helena KARLÍKOVÁ

В данной статье авторы кратко рассматривают историю становления брненской славистики, которая развивалась как на философском факультете, так и в секторе этимологии Славянского института Чехословацкой академии наук (в настоящее время это отдел этимологии Института чешского языка Академии наук Чешской Республики). Подробно представлена деятельность брненского отдела этимологии со времени его основания в 1952 году (в чем заслуга знаменитого чешского этимолога, слависта, балтиста и индоевропеиста Вацлава Махека), по настоящее время. Особое внимание уделяется *Этимологическому словарю старославянского языка*, истории его возникновения, структуре и особенностям его статей. Кроме того, авторы статьи комментируют другие виды деятельности брненского отдела этимологии: публикации в рамках серии *Studia etymologica Brunensia*, организацию международных научных конференций *Etymologické symposion Brno* и др.

Ключеве слова: славистика, этимология, этимологический словарь старославянского языка

Za zakladatele české slavistiky jako vědní disciplíny je považován Josef Dobrovský[2], osobnost evropského a světového formátu, jehož vědecký odkaz je i po více než dvou stoletích stále živý. Jméno Dobrovského je v tomto příspěvku třeba připomenout také proto, že je jeho osoba spjata s Moravou – jistou dobu zde totiž působil jako rektor generálního semináře v Olomouci.

Bezprostředním impulzem pro rozvoj slavistického bádání na Moravě bylo založení univerzity v Brně v roce 1919, na jejíž filozofické fakultě se slavistika profilovala od počátku především jako slovanská filologie. V této souvislosti je třeba zmínit takové osobnosti slovanské jazykovědy, jakými byli zejména žák Miklošičův a

[1] Článek vznikl v rámci projektů Grantové agentury České republiky (č. 405/07/1092) a Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy České republiky (LC 546).

[2] Narodil se 17. 8. 1753 v maďarských Ďarmotech (dnešní Balassagyarmat), zemřel 6. 1. 1829 v Brně, kde je také pochován.

BDD-A24157 © 2010 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-28 01:10:27 UTC)

Jagičův Václav Vondrák, autor rozsáhlé srovnávací slovanské gramatiky[1], a indoevropeista a slavista, působící souběžně na univerzitách v Praze a v Brně, Oldřich Hujer[2]. V období poválečném to byli pak zejména bohemisté a slavisté František Trávníček[3] a Bohuslav Havránek[4], nelze opomenout ani paleoslovenistu se zaměřením široce slavistickým Josefa Kurze, pozdějšího iniciátora a hlavního redaktora stěžejního díla světové paleoslovenistiky *Slovníku jazyka staroslověnského*[5], a etymologa Václava Machka, o němž ještě bude pojednáno dále. Od počátku padesátých let minulého století působili v Brně také Arnošt Lamprecht, autor známé monografie o praslovanštině[6], dále slavista orientovaný především k slovanské syntaxi Jaroslav Bauer[7] a dosud vědecky i pedagogicky aktivní paleoslovenista s obdivuhodným diapazonem slavistických zájmů Radoslav Večerka[8].

Hlavním tématem našeho příspěvku je ovšem, jak vyplývá z názvu, informace o tradicích, současnosti i perspektivách etymologického výzkumu v Brně. V této souvislosti je třeba se vrátit k profesoru Václavu Machkovi, od roku 1958 vedoucímu nově zřízené katedry slavistiky a srovnávacího jazykozpytu na brněnské filozofické fakultě, který stál u zrodu etymologického pracoviště, jež vzniklo v roce 1952 v tehdejším Slovanském ústavu Československé akademie věd v Brně (tj. dnešní etymologické oddělení Ústavu pro jazyk český Akademie věd České republiky). Prof. Machek shromáždil na fakultě kolem sebe talentované studenty, z nichž některé přivedl na etymologické pracoviště. Mezi nimi byla i jeho studentka a pozdější asistentka Eva Havlová, jež pak vychovala další generaci etymologů, kteří navazují na Machkovy metody etymologické práce a dále je rozvíjejí.

Hlavním úkolem nově vzniklého etymologického pracoviště byla příprava *Etymologického slovníku slovanských jazyků*, neboť v té době slovník podobného typu ještě neexistoval, resp. byl k dispozici pouze nedokončený Bernekerův slovanský etymologický slovník, který skončil heslem *morъ*[9]. Podle Machkových představ měl

[1] V. Vondrák, *Vergleichende slavische Grammatik*, 1-2, Göttingen, 1906-1908.
[2] O. Hujer je mimo jiné autorem monografie *Slovanská deklinace jmenná*, Praha, 1910.
[3] Sr. například F. Trávníček, *Mluvnice spisovné češtiny*, 1-2, Praha, 1948-1949; F. Trávníček, P. Váša, *Slovník jazyka českého*, 1-2, Praha, 1937.
[4] K jeho stěžejním dílům patří *Genera verbi v slovanských jazycích*, 1-2, Praha 1928-1937.
[5] *Slovník jazyka staroslověnského/Lexicon linguae palaeoslovenicae*, 1-4 (red. J. Kurz, Z. Hauptová), Praha, 1958-1997.
[6] A. Lamprecht, *Praslovanština*, Brno, 1987.
[7] Zde upozorňujeme zejména na syntetické kolektivní práce autorů A. Lamprechta, D. Šlosara a J. Bauera *Historický vývoj češtiny*, Praha 1977, a *Historická mluvnice češtiny*, Praha, 1986.
[8] Zmiňme zde alespoň některé syntetické Večerkovy práce, zejména: *Altkirchenslavische (altbulgarische) Syntax*, 1-5, Freiburg i. Br., 1989-2003; *Staroslověnština v kontextu slovanských jazyků*, Olomouc-Praha, 2006; *Jazyky v komparaci. Nástin české jazykovědné slavistiky v mezinárodním kontextu*, 1, Praha, 2008.
[9] E. Berneker, *Slavisches etymologisches Wörterbuch*, 1 (*A-L*), 2 (*L-morъ*), Heidelberg, 1908-1913.

BDD-A24157 © 2010 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-28 01:10:27 UTC)

brněnský *Etymologický slovník slovanských jazyků* začínat tam, kde Bernekerův slovník skončil, tedy písmenem *N.* Pro tento účel sestavil Machek heslář, tzv. „veleknihu", který se stal zároveň podkladem pro budování obsáhlé kartotéky. Materiál v ní obsažený byl excerpován z lingvistické literatury především diachronního zaměření, ale též z literatury jiných vědních oborů (např. etnografie, geografie, historie, kulturologie, botaniky, zoologie aj.), a byl uspořádán podle praslovanských záhlaví. Tato kartotéka, založená V. Machkem, je neustále doplňována o novou literaturu a v současné době je využívána nejen pracovníky etymologického oddělení, ale i badateli z našich i zahraničních pracovišť, stejně jako studenty a pedagogy brněnské filozofické fakulty. Na vlastní tvorbě hesel pro slovanský etymologický slovník se Václav Machek již nepodílel, neboť v té době byl plně vytížen prací na svém *Etymologickém slovníku jazyka českého a slovenského*. Byl vydán v Praze v roce 1957. Druhé, opravené a doplněné vydání pak vyšlo v Praze pod názvem *Etymologický slovník jazyka českého* až po autorově smrti péčí Evy Havlové a Antonína Mátla v roce 1968.

Složitější byly ovšem osudy výše zmiňovaného *Etymologického slovníku slovanských jazyků*. Z něj bylo vydáno pouze ukázkové číslo[1] a dva svazky zpracovávající jen slova gramatická a zájmena[2], pod nimiž je podepsán František Kopečný, uznávaný slavista, etymolog, který po smrti Václava Machka v roce 1965 převzal vedení etymologického pracoviště. Ostatní hesla připravená pro *Etymologický slovník slovanských jazyků* zůstala pouze v rukopise, některá z nich – upravená a doplněná o novou literaturu – vyšla později v sérii článků v časopise Slavia pod názvem *Z materiálů Etymologického slovníku slovanských jazyků*[3]. Z pera pracovníků

[1] V. Čapková, E. Havlová, F. Kopečný, A. Mátl, H. Plevačová, *Etymologický slovník slovanských jazyků. Ukázkové číslo*, Brno, 1966.

[2] F. Kopečný, *Etymologický slovník slovanských jazyků. Slova gramatická a zájmena 1. Předložky, koncové partikule*, Praha, 1973; *2.* (spolu s V. Šaurem a V. Polákem) *Spojky, částice, zájmena a zájmenná adverbia,* Praha, 1980.

[3] Viz E. Havlová, F. Kopečný, H. Plevačová, Ž. Šarapatková, V. Šaur, Z materiálů Etymologického slovníku slovanských jazyků I, *Slavia* 59 (1990), 271-277; E. Havlová, Ž. Šarapatková, Z materiálů Etymologického slovníku slovanských jazyků II, *Slavia* 60 (1991), 316-320; E. Havlová, A. Mátl, H. Plevačová, P. Valčáková, Z materiálů Etymologického slovníku slovanských jazyků: *nakъlja*, *naprasnъ*, *narandža*, *natь*, *Slavia* 63 (1994), 149-157; E. Havlová, I. Janyšková, F. Kopečný, H. Plevačová, V. Polák, P. Valčáková, Z materiálů Etymologického slovníku slovanských jazyků, *Slavia* 66 (1997), 71-79; V. Čapková, I. Janyšková, H. Karlíková, H. Plevačová, B. Skalka, P. Valčáková, Z materiálů Etymologického slovníku slovanských jazyků, *Slavia* 66 (1997), 179-182; E. Havlová, P. Valčáková, Z materiálů Etymologického slovníku slovanských jazyků: *očagъ/odžak*, *oga*, *ogar*, *ogarъ*, *oger/ajgir*, *ohme*, *ochechule*, *Slavia* 70 (2001), 203-208; V. Čapková, E. Havlová, I. Janyšková, Ž. Šarapatková, P. Valčáková, Z materiálů Etymologického slovníku slovanských jazyků: *oko*, *okъno*, *ološ*, *olovirъ*, *olovo*, *oluch*, *oluja*, *Slavia* 72 (2003), 409-420; E. Havlová, I. Janyšková, H. Karlíková, Ž. Šarapatková, V. Šaur, P. Valčáková, Z materiálů Etymologického slovníku slovanských jazyků: *orati*, *orěchъ*, *oriz*, *orzsolъ*, *oskranъ*, *Slavia* 74 (2005), 77-87.

BDD-A24157 © 2010 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-28 01:10:27 UTC)

etymologického oddělení vzešla řada dalších publikací, jako je např. soupis asi 2000 základních, produktivními slovotvornými afixy neodvozených lexikálních jednotek společných soudobým slovanským jazykům a pocházejících z praslovanštiny, i práce jiné[1].

Paralelně s brněnským všeslovanským etymologickým slovníkem začaly na počátku sedmdesátých let minulého století vycházet podobně koncipované etymologické slovníky v Moskvě[2] a v Krakově[3], což bylo pro naše nadřízené orgány důvodem k zastavení prací na brněnském slovníku. Vlastní etymologický výzkum však tímto krokem nebyl přerušen, byl pouze přeorientován na výzkum jednoho konkrétního jazyka, a to jazyka, který dosud etymologicky nebyl vůbec zpracován – pomineme-li stručný etymologický index, který je součástí slovníku *Handwörterbuch zu den altkirchenslavischen Texten* autorů L. Sadnik a R. Aitzetmüllera (Heidelberg 1955) – staroslověnštiny. Odborná veřejnost byla s tímto záměrem seznámena prostřednictvím článku uveřejněném v časopise Slavia v roce 1986[4], první sešit *Etymologického slovníku jazyka staroslověnského* (dále jen ESJS) vyšel v roce 1989, zatím poslední 14. sešit, obsahující hesla začínající na písmeno *S*-, je z roku 2008. Předpokládaný rozsah slovníku je 20 sešitů včetně soupisu literatury citované v celém díle a rejstříků slov jednotlivých slovanských i neslovanských jazyků. Vzhledem k tomu, že rejstříky budou uveřejněny až v posledním sešitě, jsou ve slovníku průběžně uváděny četné odkazy, zejména na obtížněji nalezitelné deriváty. Stávající tempo prací na slovníku je zárukou toho, že se i nejstarší slovanský spisovný jazyk dočká v nejbližších letech vědeckého etymologického slovníku, prvního svého druhu na světě. Od samého počátku je práce na *Etymologickém slovníku jazyka staroslověnského* neoddělitelně spojena s Machkovou žákyní Evou Havlovou[5], která byla dlouhou dobu jeho hlavní redaktorkou, nyní je členkou jeho redakčního kruhu. V polovině devadesátých let se do práce na tomto slovníku zapojil a posléze byl jeho hlavním redaktorem Adolf Erhart[6], profesor

[1] F. Kopečný, E. Havlová, H. Plevačová, A. Mátl, *Základní všeslovanská slovní zásoba*, Brno 1964, 2. vydání Praha, 1981; E. Havlová, H. Plevačová, Ž. Šarapatková, V. Šaur, P. Valčáková, *Etymologica Brunensia. Sborník oddělení historickosrovnávací slovanské jazykovědy*, Praha 1978; E. Havlová et al., *Miscellanea Brunensia. Sborník oddělení historickosrovnávací slovanské jazykovědy*, Praha, 1979.

[2] *Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд*, 1-34- (ред. О.Н. Трубачев, А.Ф. Журавлев), Москва, 1974-2008-.

[3] *Słownik prasłowiański*, 1-8- (red. F. Sławski), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk, 1974-2001-.

[4] E. Havlová et al., Etymologický slovník jazyka staroslověnského. Zásady práce a ukázky hesel, *Slavia* 55, 1986, 337-354.

[5] Její dosavadní bibliografie je uvedena ve *Sborníku prací filosofické fakulty brněnské university (Linguistica Brunensia)* A 47 (1999, 189-193) a A 57 (2009).

[6] O životě a díle (včetně úplné bibliografie) pojednávají tyto publikace: B. Vykypěl, Adolf Erhart: Leben und Werk (einige Skizzen), in: *Adolf Erhart, Ausgewählte Abhandlungen zur indogermanischen vergleichenden Sprachwissenschaft* (Hrsg. B. Vykypěl), Hamburg, 2006, 349-

BDD-A24157 © 2010 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-28 01:10:27 UTC)

indoevropské srovnávací jazykovědy na brněnské filozofické fakultě, po jeho smrti v roce 2003 se hlavní redaktorkou stala Ilona Janyšková, žákyně Evy Havlové.

Etymologický slovník jazyka staroslověnského vychází materiálově ze *Slovníku jazyka staroslověnského/Lexicon linguae palaeoslovenicae* (viz pozn. 7), je však doplňován o lexémy ze staroslověnských rukopisů nalezených paleoslovenisty v poslední době, jako je např. nově objevená část Sinajského žaltáře nebo Besědy Řehoře Velikého. Do slovníku jsou zařazena slova domácí i přejatá, slova dobře doložená v řadě slovanských jazyků i slova ojedinělá, vyskytující se pouze ve staroslověnštině. Vlastní jména jsou uváděna pouze výběrově, vynechána jsou jména biblická, naopak zpracovávána jsou všechna jména původu slovanského (jako např. *Boljeslavъ*, *Borivoi*, *Jaroslavъ* aj.); z vlastních jmen neslovanských jsou etymologizována pouze ta, která mají nějaký vztah k slovanskému prostředí (např. jméno bulharského vládce z let 825-889 a také jméno syna ruského knížete Vladimíra Velikého, *Borisъ*, které bylo přejato od Protobulharů, tedy od národa neslovanského). Vzhledem k tomu, že cyrilice je přepisována do latinky, je i celý slovník uspořádán ve shodě s latinkou, tedy ne podle cyrilské abecedy.

Po formální stránce mají hesla jednotnou strukturu, ne vždy je však možné vzhledem k rozdílnému charakteru jednotlivých heslových slov ji do důsledku dodržet. V *záhlaví* každého hesla je uveden význam objasňovaného slova v češtině a němčině, pod záhlavím v některých případech následuje vysvětlení reálie, kterou heslové slovo pojmenovává. U přejatých slov někdy následuje zvláštní odstavec, který obsahuje staroslověnské *varianty*. Samostatný oddíl je vyčleněn pro *deriváty*, v němž je objasněna jejich slovotvorná charakteristika a jejich sémantika. Ve slovníku se sice uplatňuje princip tzv. hnízdování, to znamená, že v jednom hesle se zpracovává celá slovní rodina; pokud je však některý ze staroslověnských derivátů zajímavý formou či významem, je pojednán v samostatném menším hesle. Tak například vedle všeslovanského slovesa *plesti* je zvlášť uvedeno staroslověnské (a již praslovanské) substantivum *plotъ* (v *o*-stupni ablautu) mimo jiné proto, že toto slovo s původním významem *‘něco pleteného’ odráží starou techniku zhotovování plotů, známou u všech Slovanů, totiž že se mezi kůly vraženými do země proplétalo proutí. Za deriváty následuje oddíl *kompozita*, jde-li o kalky, uvádí se zde i jejich řecké předlohy. Jisté novum představuje oddíl *expanze*, jenž podává přehled slov, která expandovala z církevní slovanštiny do dalších jazyků, slovanských i neslovanských, z posledně jmenovaných hlavně do rumunštiny. Velkou pomocí při identifikaci výpůjček z církevní slovanštiny do rumunštiny je zejména Tiktinův slovník[1] i některé další publikace[1] a samozřejmě také rumunské etymologické

420; B Vykypěl, *Život a dílo Adolfa Erharta. Kapitola z dějin české vědy*, Praha, 2008 (= Studia etymologica Brunensia 5).

[1] H. Tiktin, *Dicţionar român-german*, 1-3, Bucureşti, 1903-1925 (dále jen Tiktin 1903-1925); H. Tiktin, *Rumänisch-deutsches Wörterbuch*, 1-3 (3., neubearbeitete Auflage von P. Miron und E. Lüder), Wiesbaden, 2001-2005.

BDD-A24157 © 2010 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-28 01:10:27 UTC)

slovníky[2]. Jsme si vědomi toho, že právě tato část slovníkových hesel může vyvolat kritické připomínky odborné veřejnosti, protože nelze vždy jednoznačně odlišit přejetí z církevní slovanštiny od přejetí z nějakého živého jihoslovanského jazyka. Například Tiktin (1903-1925, 1306) pokládá rumunské *rast* ‘otok sleziny při horečnatém onemocnění’ za přejetí z církevní slovanštiny, zatímco podle Skoka (3, 110)[3] je rumunské slovo přejato ze srbochorvatštiny (ESJS 13, 752). Nebo rumunské *ceată* ‘četa, skupina, zástup, houf’ je opět podle Tiktina (1903-1925, 330) z církevní slovanštiny, kdežto Rosetti (1954, 41) je pokládá za výpůjčku z živých slovanských jazyků (podobně jako maďarské *csata*, albánské *çetë*).[4] Vlastní *etymologie* je u slov domácího původu uvedena praslovanskou formou a jejími responzemi v jednotlivých slovanských jazycích. Následuje přehled základních významů uvedených lexémů s případným naznačením sémantických posunů a jejich objasněním. U složitějších hesel je etymologická analýza uvedena jednoduchými schematy (*rovnicemi*), které jsou pak dále podrobně okomentovány; méně pravděpodobné etymologie, jež jsou uvedeny stručně v petitu, jsou podrobeny kritickému rozboru. Součástí výkladu je rekonstrukce možného indoevropského východiska zpravidla v kořenové podobě a jeho doložení v dalších indoevropských jazycích. Velká pozornost při zpracovávání hesel je věnována uplatňování metody „Wörter und Sachen“ (to znamená, že se spolu se slovy objasňují i věci, které tato slova označují, jako je tomu například u starého slovanského adjektiva pro červenou barvu *čьrvjenъ*, jež je spojováno se slovem *čьrvь* ‘červ’ proto, že se jistým druhem červců barvilo na červeno, nebo u výše zmiňovaného spojení *plesti – plotъ*), současně zkoumané slovo zasazujeme do širšího kulturně-historického kontextu. Nedílnou součástí etymologického výkladu je vedle rekonstrukce původní formy slova i rekonstrukce původního významu, hledání sémantických paralel, postižení sémantického vývoje slova (srov. např. sémantický posun, uvedený v hesle *črěpъ*, ‘střep’ → ‘hlava’, známý z řady indoevropských jazyků) apod. U slov přejatých – nejčastěji z řečtiny (např. *adъ* ‘podsvětí, říše mrtvých, peklo’, *akridъ* ‘kobylka, saranče’, *finikъ* ‘palma’, *filosofъ* ‘filozof’, *sanъdalija* ‘sandál’ aj.), z latiny (např. *kъmotra* ‘kmotra’, *osьtъ* ‘ocet, kyselé víno’, *poganъ* ‘pohanský’, *rusaliję* ‘letnice, svatodušní svátky’aj.), případně z gótštiny (např. *kъnędzь* ‘kníže, vládce’), ze staré horní němčiny (např. *popъ* ‘kněz’), méně častěji z jazyků turkotatarských (např. z mongolštiny je

[1] Například: A. Rosetti, *Influenţa limbiror slave meridionale asupra limbii române (sec. 6-12)*, Bucureşti, 1954 (dále jen Rosetti 1954); A. Rosetti, *Istoria limbii române de la origini până în secolul al XVII-lea)*, Bucureşti, 1968; G. Mihâilă, *Împrumuturi vechi sud-slave în limba română. Studiu lexico-semantic*, Bucureşti, 1960; M. Mitu, *Studii de etimologie româno-slavă*, Bucureşti, 2001; M. Mitu, *Cercetări etimologice şi lexico-semantice*, Bucureşti, 2006; S. Paliga, *Influenţe romane şi preromane în limbile slave de sud*, Bucureşti, 2006.

[2] Srov. S. Puşcariu, *Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache*, Heidelberg 1905; A. Ciorănescu, *Dicţionarul etimologic al limbii române*, Bucureşti 2007.

[3] P. Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, 1-4, Zagreb 1971-1974.

[4] Viz *Etymologický slovník jazyka staroslověnského*, seš. 12, 713 (s.v. *pričetati*).

BDD-A24157 © 2010 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-28 01:10:27 UTC)

staroslověnské *choro*^{n}*gy* ‘prapor, korouhev’) či z jazyků orientálních (např. staroslověnské *bisьrъ* ‘perla’ je zřejmě arabského původu) – která rozsahem patří k heslům menším, jsou uvedeny zdroj a cesty přejetí.

Etymologický slovník jazyka staroslověnského, k jehož dokončení už mnoho nechybí, může díky bohatému slovanskému materiálu do jisté míry plnit funkci etymologického slovníku všeslovanského tím spíše, že zatím jediným dokončeným etymologickým slovníkem všech slovanských jazyků je lexikon Miklošičův z druhé poloviny 19. století[1]. Na druhé straně tuto funkci může plnit s jistým omezením, neboť staroslověnská slovní zásoba v něm uvedená má specifický charakter; obsahuje totiž řadu speciálních výrazů z oblasti biblických reálií, různé termíny teologické, filozofické aj., kterým etymologické slovníky ostatních slovanských jazyků zpravidla nevěnují náležitou pozornost. Naopak řada lexémů zcela běžných v současných slovanských jazycích zde zastoupena není, protože ve staroslověnštině buď vůbec nebyla, nebo nebyla doložena v památkách zachycených *Slovníkem jazyka staroslověnského*, z něhož náš etymologický slovník čerpá slovní zásobu.

V současné době pracovníci brněnského etymologického oddělení plní vedle základního úkolu, vypracovávání *Etymologického slovníku jazyka staroslověnského*, i úkoly další. Vzhledem k tomu, že je jediným pracovištěm svého druhu v České republice, plní funkci jakési jazykové poradny a zodpovídá dotazy veřejnosti týkající se původu slov. Etymologické pracoviště se výrazně zviditelnilo koncem devadesátých let díky organizování mezinárodních vědeckých konferencí, které se pod názvem *Etymologické symposion Brno* konalo v roce 2008 již počtvrté, a to vždy za účasti nejvýznamnějších slavistů-etymologů ze slovanských i neslovanských zemí. Hned z prvního etymologického symposia v roce 1999 vzešel návrh na ustavení Etymologické komise při Mezinárodním komitétu slavistů, která do té doby neexistovala. Díky existenci této komise došlo k užšímu propojení jednotlivých slavistických pracovišť zabývajících se etymologií a to jistě přispělo k tomu, že se Brno stalo jedním z hlavních center etymologického výzkumu.

Výstupem výše zmíněných sympozií jsou sborníky konferenčních příspěvků, které jsou součástí tematizované řady *Studia etymologica Brunensia*[2], vydávané

[1] F. Miklosich, *Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen*, Wien, 1886.

[2] *Studia etymologica Brunensia* (eds. I. Janyšková, H. Karlíková): Vol. 1: *Studia etymologica Brunensia 1*. Sborník příspěvků z mezinárodní vědecké konference Etymologické symposion Brno, 1999 (Slovanská etymologie v indoevropském kontextu), Praha, 2000; Vol. 2: *Studia etymologica Brunensia 2*. Sborník příspěvků z mezinárodní vědecké konference Etymologické symposion Brno, 2002, Praha, 2003; Vol. 3: *Studia etymologica Brunensia 3*. Sborník příspěvků z mezinárodní vědecké konference Etymologické symposion Brno, 2005, Praha, 2006; Vol. 4: *Varia Slavica.* Sborník příspěvků k 80. narozeninám Radoslava Večerky, Praha, 2008; Vol. 5: B. Vykypěl, *Život a dílo Adolfa Erharta. Kapitola z dějin české vědy*, Praha, 2008; Vol. 6: *Studia etymologica Brunensia 6*. Sborník příspěvků z mezinárodní vědecké konference Etymologické symposion Brno 2008 (Etymologie – teorie a praxe), Praha, 2009.

BDD-A24157 © 2010 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-28 01:10:27 UTC)

brněnským etymologickým pracovištěm. Etymologické oddělení úzce spolupracuje nejen se zahraničními, ale i s diachronně zaměřenými domácími pracovišti. V posledních pěti letech byla tato spolupráce institucionalizována projektem při Ministerstvu školství, mládeže a tělovýchovy s názvem *Výzkumné centrum vývoje staré a střední češtiny (od praslovanských kořenů po současný stav)*. Tento projekt umožnil získat pracovní místa pro mladé perspektivní diachronní lingvisty, a tím zajistil generační kontinuitu i v brněnském etymologickém oddělení. Vedle toho pracoviště řešilo a řeší několik grantových projektů, jejichž výstupem bude řada publikací, mj. *Sebrané spisy Václava Machka*, vydání jeho korespondence se známými domácími i zahraničními jazykovědci, práce Evy Havlové *České názvy savců (etymologická studie)*, souborné vydání drobných etymologických studií Františka Kopečného aj.[1]

Cílem snažení našeho kolektivu je, abychom i nadále posilovali pozici jednoho z důležitých center etymologického bádání v Evropě, které bývá zahraničními kolegy označováno jako „brněnská etymologická škola".

Literatura

Dorovský, I., Válek, V., Večerka, R., Čejka, M., *Slavica na Masarykově univerzitě v Brně. Literární věda, jazykověda, historiografie, uměnovědy*, Brno, 1993

Janyšková, I., *Etymologické slovníky staroslověnštiny.* In: *Přednášky a besedy ze XLI. běhu Letní školy slovanských studií*, Brno, 2008, 56-63.

Janyšková, I., Вацлав Махек: жизненный и творческий путь (v tisku).

Janyšková, I., Karlíková, H., Etymologický slovník jazyka staroslověnského a jeho význam pro slovanskou lexikografii. In: *Slavica Pragensia ad tempora nostra. Konference ke 150. výročí založení stolice slovanské filologie na Karlově univerzitě*, Praha, 1998, 247-249

Janyšková, I., Karlíková, H., Die Position des Etymologisches Wörterbuchs des Altkirchenslavischen (Etymologický slovník jazyka staroslověnského) in der diachronen Lexikographie. In: *Proceedings of the Tenth EURALEX International Congress, EURALEX 2002* (eds. A. Braasch, C. Povlsen), Copenhagen, 2002, 703-706

Karlíková, H., Tradice a perspektivy brněnské etymologické školy. In: *Přednášky a besedy XXXIX. běhu Letní školy slovanských studií*, Brno, 2006, 66-72

Kudělka, M., Šimeček, Z. et al., *Československé práce o jazyce, dějinách a kultuře slovanských národů od r. 1760. Biograficko-bibliografický slovník*, Praha, 1972.

Lamprecht, A., Žaža, S., Srovnávací slovanská jazykověda. In: *Slavica na Universitě J. E. Purkyně v Brně*, Brno, 1973, 44-47

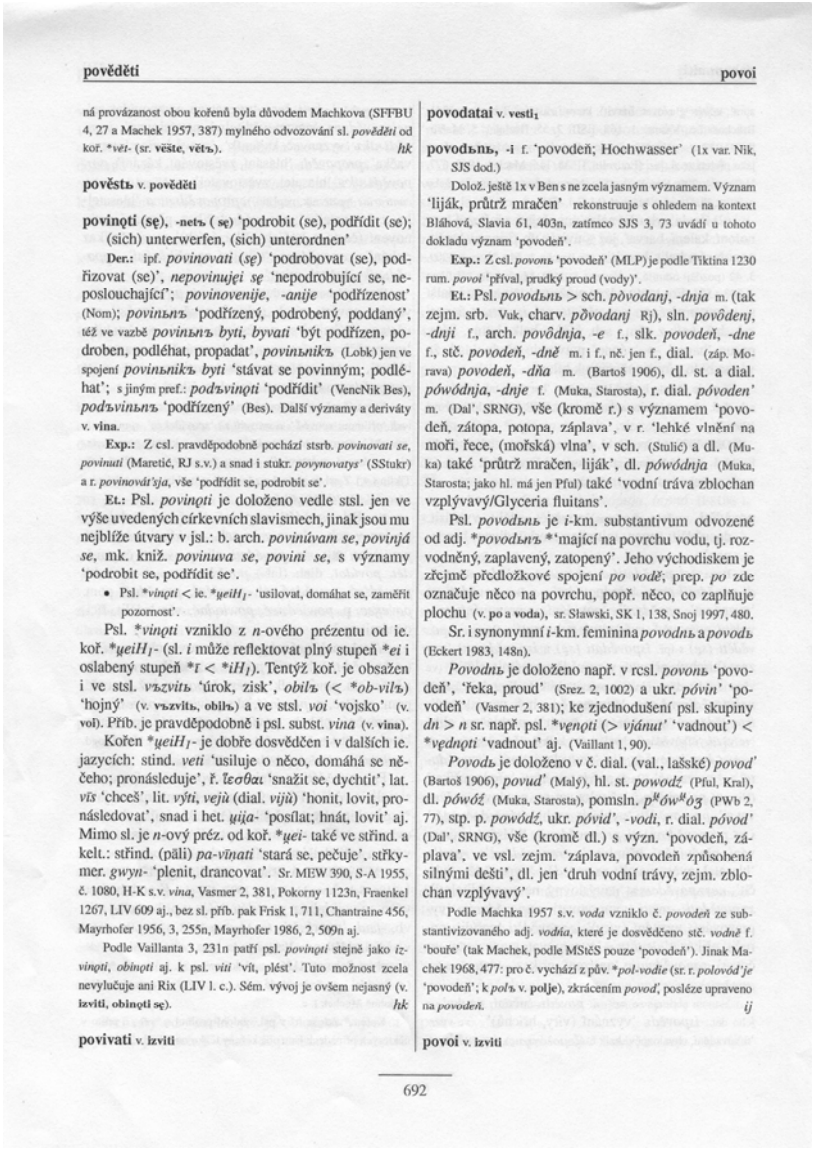
Večerka, R., Slovanská filologie. In: *Slavica na Universitě J.E. Purkyně v Brně*, Brno, 1973, 39-43

Večerka, R., Erhart, A., Havlová, E., Janyšková, I., Karlíková, H., *K pramenům slov. Uvedení do etymologie*, Praha, 2006

[1] Podrobněji k činnosti etymologického oddělení Ústavu pro jazyk český AV ČR viz www.ujc.cas.cz.

BDD-A24157 © 2010 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-28 01:10:27 UTC)

Ukázka hesel *Etymologického slovníku jazyka staroslověnského*

pověděti **povoi**

ná provázanost obou kořenů byla důvodem Machkova (SFFBU 4, 27 a Machek 1957, 387) mylného odvozování sl. *pověděti* od koř. **vět-* (sr. **věšte, větъ**). *hk*

pověstь v. **pověděti**

povinǫti (sę), -netь (sę) 'podrobit (se), podřídit (se); (sich) unterwerfen, (sich) unterordnen'

Der.: ipf. *povinovati (sę)* 'podrobovat (se), podřizovat (se)', *nepovinujęi sę* 'nepodrobující se, neposlouchající'; *povinovenije, -anije* 'podřízenost' (Nom); *povinьnъ* 'podřízený, podrobený, poddaný', též ve vazbě *povinьnъ byti, bytvati* 'být podřízen, podroben, podléhat, propadat', *povinьnikъ* (Lobk) jen ve spojení *povinьnikъ byti* 'stávat se povinným; podléhat'; s jiným pref.: *podъvinǫti* 'podřídit' (VencNik Bes), *podъvinьnъ* 'podřízený' (Bes). Další významy a deriváty v. **vina**.

Exp.: Z csl. pravděpodobně pochází stsrb. *povinovati se, povinuti* (Maretić, RJ s.v.) a snad i stukr. *povynovatysʼ* (SStukr) a r. *povinovátʼsja*, vše 'podřídit se, podrobit se'.

Et.: Psl. *povinǫti* je doloženo vedle stsl. jen ve výše uvedených církevních slavismech, jinak jsou mu nejblíže útvary v jsl.: b. arch. *povinúvam se, povinjá se*, mk. knižn. *povinuva se, povini se*, s významy 'podrobit se, podřídit se'.

- Psl. **vinǫti* < ie. **ɣeiH$_1$-* 'usilovat, domáhat se, zaměřit pozornost'.

Psl. **vinǫti* vzniklo z *n*-ového prézentu od ie. koř. **ɣeiH$_1$-* (sl. *i* může reflektovat plný stupeň **ei* i oslabený stupeň **ī* < **iH$_1$*). Tentýž koř. je obsažen i ve stsl. *vъzvitь* 'úrok, zisk', *obilъ* (< **ob-vilъ*) 'hojný' (v. **vъzvitь, obilъ**) a ve stsl. *voi* 'vojsko' (v. **voi**). Příb. je pravděpodobně i psl. subst. *vina* (v. **vina**).

Kořen **ɣeiH$_1$-* je dobře dosvědčen i v dalších ie. jazycích: stind. *veti* 'usiluje o něco, domáhá se něčeho; pronásleduje', ř. *ἔεσθαι* 'snažit se, dychtit', lat. *vīs* 'chceš', lit. *výti, vejù* (dial. *vijù*) 'honit, lovit, pronásledovat', snad i het. *ɣija-* 'posílat; hnát, lovit' aj. Mimo sl. je *n*-ový préz. od koř. **ɣei-* také ve střind. a kelt.: střind. (pāli) *pa-vīnati* 'stará se, pečuje'. střkymer. *gwyn-* 'plenit, drancovat'. Sr. MEW 390, S-A 1955, č. 1080, H-K s.v. *vina*, Vasmer 2, 381, Pokorny 1123n, Fraenkel 1267, LIV 609 aj., bez sl. příb. pak Frisk 1, 711, Chantraine 456, Mayrhofer 1956, 3, 255n, Mayrhofer 1986, 2, 509n aj.

Podle Vaillanta 3, 231n patří psl. *povinǫti* stejně jako *izvinǫti, obinǫti* aj. k psl. *viti* 'vít, plést'. Tuto možnost zcela nevylučuje ani Rix (LIV l. c.). Sém. vývoj je ovšem nejasný (v. **izviti, obinǫti sę**). *hk*

povivati v. **izviti**

povodatai v. **vesti$_1$**

povodьnь, -i f. 'povodeň; Hochwasser' (1x var. Nik, SJS dod.)

Dolož. ještě 1x v Ben s ne zcela jasným významem. Význam 'liják, průtrž mračen' rekonstruuje s ohledem na kontext Bláhová, Slavia 61, 403n, zatímco SJS 3, 73 uvádí u tohoto dokladu význam 'povodeň'.

Exp.: Z csl. *povonь* 'povodeň' (MLP) je podle Tiktina 1230 rum. *povoi* 'příval, prudký proud (vody)'.

Et.: Psl. *povodьnь* > sch. *pòvodanj, -dnja* m. (tak zejm. srb. Vuk, charv. *pȍvodanj* Rj), sln. *povôdenj, -dnji* f., arch. *povôdnja, -e* f., slk. *povodeň, -dne* f., stč. *povodeň, -dně* m. i f., nč. jen f., dial. (záp. Morava) *povodeň, -dňa* m. (Bartoš 1906), dl. st. a dial. *póvódnja, -dnje* f. (Muka, Starosta), r. dial. *póvoden'* m. (Dal', SRNG), vše (kromě r.) s významem 'povodeň, zátopa, potopa, záplava', v r. 'lehké vlnění na moři, řece, (mořská) vlna', v sch. (Stulić) a dl. (Muka) také 'průtrž mračen, liják', dl. *póvódnja* (Muka, Starosta; jako hl. má jen Pful) také 'vodní tráva zblochan vzplývavý/Glyceria fluitans'.

Psl. *povodьnь* je *i*-km. substantivum odvozené od adj. **povodьnъ* *'mající na povrchu vodu, tj. rozvodněný, zaplavený, zatopený'. Jeho východiskem je zřejmě předložkové spojení *po vodě*; prep. *po* zde označuje něco na povrchu, popř. něco, co zaplňuje plochu (v. **po** a **voda**), sr. Sławski, SK 1, 138, Snoj 1997, 480.

Sr. i synonymní *i*-km. feminina *povodnь* a *povodь* (Eckert 1983, 148n).

Povodnь je doloženo např. v rcsl. *povonь* 'povodeň', 'řeka, proud' (Srez. 2, 1002) a ukr. *póvin'* 'povodeň' (Vasmer 2, 381); ke zjednodušení psl. skupiny *dn* > *n* sr. např. psl. **vęnǫti* (> *vjánut'* 'vadnout') < **vędnǫti* 'vadnout' aj. (Vaillant 1, 90).

Povodь je doloženo v č. dial. (val., lašské) *povod'* (Bartoš 1906), *povud'* (Malý), hl. st. *powodź* (Pful, Kral), dl. *pówóź* (Muka, Starosta), pomsln. *pʷówʷóʒ* (PWb 2, 77), stp. p. *powódź*, ukr. *póvid'*, *-vodi*, r. dial. *póvod'* (Dal', SRNG), vše (kromě dl.) s význ. 'povodeň, záplava', ve vsl. zejm. 'záplava, povodeň způsobená silnými dešti', dl. jen 'druh vodní trávy, zejm. zblochan vzplývavý'.

Podle Machka 1957 s.v. *voda* vzniklo č. *povodeň* ze substantivizovaného adj. *vodňa*, které je dosvědčeno stč. *vodně* f. 'bouře' (tak Machek, podle MStčŠ pouze 'povodeň'). Jinak Machek 1968, 477: pro č. vychází z pův. **pol-vodie* (sr. r. *polovód'je* 'povodeň'; k *polъ* v. **polje**), zkrácením *povod'*, posléze upraveno na *povodeň*. *ij*

povoi v. **izviti**

692

BDD-A24157 © 2010 Editura Universității din București
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-28 01:10:27 UTC)